

بررسی تأثیر سرمایه‌های معیشتی بر نگرش زیست‌محیطی خانوارهای روستایی (مورد مطالعه: شهرستان سلسله)*

محمد اسدالهی^۱، اسماء عیدی^۲، فاطمه کاظمیه^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۰۳

Doi: 10.22059/JRD.2022.342446.668724

چکیده

فقر به دلیل فشار بر منابع محیطی و بهره‌برداری غیراصولی و ناپایدار از آن، یکی از عوامل مهم تخریب محیط‌زیست کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شود. راه‌حل بحران‌های زیست‌محیطی، در تغییر رفتار انسان‌ها به سمت وسوی ابعاد طبیعت‌گرایانه نهفته است. دستیابی به تغییرات رفتاری درمورد محیط‌زیست، نیازمند شناخت نگرش افراد و توانمندسازی آنان است؛ بنابراین این پژوهش که از نوع کاربردی است، به روش توصیفی-همبستگی و با هدف بررسی تأثیر سرمایه‌های معیشتی بر نگرش زیست‌محیطی مردم روستایی شهرستان سلسله انجام شد. جامعه آماری پژوهش سرپرستان خانوارهای روستایی شهرستان سلسله بودند (N=۱۰۸۸۸) که با استفاده از جدول کرجسی-مورگان، حجم نمونه آماری ۳۷۹ نفر محاسبه و به‌منظور دستیابی به نمونه‌ها در این پژوهش، از روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای استفاده شد. نتایج مطالعه بیانگر وجود نگرش زیست‌محیطی ضعیف در بین روستاییان و نتایج ضریب همبستگی بیانگر وجود رابطه مثبت و معنادار بین سرمایه‌های معیشتی با نگرش زیست‌محیطی روستاییان بود؛ بنابراین تقویت سرمایه‌های معیشتی موجب شکل‌گیری بیشتر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی می‌شود. نتایج رگرسیون خطی چندگانه نشان داد از بین سرمایه‌های معیشتی، سرمایه مالی و فیزیکی مهم‌ترین تبیین‌کننده‌های نگرش زیست‌محیطی روستاییان هستند. به‌عبارتی، با افزایش میزان سرمایه‌های مالی و فیزیکی، رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه ترویج و در پی آن، تخریب محیط‌زیست در نواحی روستایی کاهش می‌یابد. براساس یافته‌های پژوهش، پیشنهاد می‌شود به‌منظور بهبود نگرش زیست‌محیطی روستاییان، سازمان‌های ذی‌ربط، در زمینه بحران‌های زیست‌محیطی و چگونگی محافظت از آن، برنامه‌های آموزشی برگزار کنند. همچنین با توجه به اینکه در حال حاضر بیشتر روستاییان از شبکه‌های اجتماعی بهره می‌برند، می‌توان از پتانسیل‌های این شبکه‌ها نهایت استفاده را برد. از این‌رو نیاز است که در این زمینه، برنامه‌ریزی و تمهیدات لازم اتخاذ شود. سرمایه‌های مالی و فیزیکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر نگرش زیست‌محیطی روستاییان هستند. از این‌رو به وضعیت دسترسی خانوارهای روستایی به منابع مالی از قبیل اختصاص وام‌هایی با بهره کم و اقساط بلندمدت باید توجه شود.

واژه‌های کلیدی: توسعه محیط‌زیستی، شهرستان سلسله، معیشت پایدار، نگرش.

* مقاله پژوهشی، تألیف مستقل

۱. دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران،
m.asadolahi066@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران،
a.eidi2155@gmail.com

۳. استادیار گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)،
kazemiyeh@tabrizu.ac.ir

Journal of Community Development

(Rural and Urban Communities)

Vol. 14, No. 1, Spinger and Summer 2022

Investigating the Impact of Living Capital on the Environmental Attitude of Rural Households (Case of Study :Selseleh County)*

Mohammad Asadolahi¹, Asma Eidi², Fatemeh Kazemiyeh³

Received: April 1, 2022

Accepted: July 25, 2022

Abstract

The purpose of this study was to investigate the impact of livelihood capital on environmental attitudes of rural households in Selseleh County. This applied research was conducted using the descriptive correlation method. The statistical population of the study was the heads of rural households in Selseleh (N = 10888). The statistical sample size using Krejcie Morgan table was 379 people. Multistage method was used for sampling in this study. The results showed that the villagers' attitude towards environmental protection was weak. The results of correlation coefficient showed that there was a positive and significant relationship between livelihood capital and environmental attitude. The results of multiple linear regression showed that among livelihood capital, financial capital and physical capital were the most important explanatory factors for villagers' environmental attitude. Based on the research results, it is suggested that relevant organizations should conduct training programs on environmental crises and their protection to improve villagers' environmental attitudes. Since the majority of villagers currently use social networks, the potential of these networks can be fully utilized. Therefore, it is necessary to take necessary planning and action in this regard. Financial and physical capitals were among the most important factors that influenced villagers' environmental attitudes. Therefore, rural households' access to financial resources such as low-interest loans and long-term installments should be considered.

Keywords: Attitudes, Environmental Development, Lorestan Province, Sustainable Livelihood

---

* Scientific-research article, independent writing

1. PhD Candidate of Agricultural Development, Department of Extension and Rural Development, University of Tabriz, Tabriz, Iran, m.asadolahi066@gmail.com

2. PhD Candidate of Agricultural Development, Department of Extension and Rural Development, University of Tabriz, Tabriz, Iran, a.eidi2155@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Extension and Rural Development, University of Tabriz, Tabriz, Iran (Corresponding author), kazemiyeh@tabrizu.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

تداوم بحران‌های زیستی بر کره زمین، انسان را در جریان توسعه‌یافتگی، به ضرورت بازنگری در شیوه برخوردش با محیط‌زیست واقف کرد. در این خصوص، بسیاری از محققان بر این باورند که راه‌حل بحران‌های زیست‌محیطی، در تغییر رفتار و نگرش انسان به محیط‌زیست و رفع نابرابری‌ها و ریشه‌کنی فقر نهفته است؛ به این صورت که در گام اول افراد باید متقاعد شوند که محیط‌زیست طبیعی، نه فقط به‌خاطر سودرسانی به انسان، بلکه به‌دلیل ماهیتی که دارد، دارای ارزش بالایی است. به همین دلیل باید از آن محافظت شود (نوری‌پور و احمدوند، ۱۳۹۰: ۳۲). صاحب‌نظران علوم اجتماعی معتقدند رفتار انسانی براساس نگرش‌ها و ارزش‌ها شکل می‌گیرد و هرگونه تغییر در رفتارهای پایدار، مستلزم تغییرات ابتدایی در نگرش‌ها و ارزش‌ها است (صالحی و پازوکی‌نژاد، ۱۳۹۴: ۷۲). در واقع رفتار تحت تأثیر مجموعه پیچیده‌ای از عوامل قرار می‌گیرد که بخش عمده‌ای از آن با نگرش تعیین می‌شود. نگرش زیست‌محیطی تمایلاتی است که به‌وسیله ارزشیابی از محیط‌زیست با درجاتی از علاقه یا بی‌علاقگی ابراز می‌شود و بر مسئولیت‌پذیری افراد به‌منزله مؤلفه‌ای مهم مبتنی است؛ زیرا زمانی که فرد از نتایج و پیامدهای اقداماتش بر خود، دیگران و زیست‌بوم آگاه باشد، احساس مسئولیت بیشتری نیز خواهد کرد (معمدی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۲). بدین ترتیب یکی از راهکارهای پیشنهادی روانشناسان و جامعه‌شناسان برای اجتناب از آسیب‌رساندن به محیط‌زیست و جلوگیری از تخریب آن، تغییر نگرش و رفتار انسان‌ها به سمت وسوی ابعاد طبیعت‌گرایانه است (غزالی و بیژنی، ۱۳۹۴: ۸۲). رفتارهای زیست‌محیط‌گرایانه مجموعه‌ای از کنش‌های آگاهانه افراد جامعه به محیط‌زیست است که شامل طیف وسیعی از احساسات، تمایلات و آمادگی‌های خاصی برای رفتار مطلوب به محیط‌زیست می‌شود. این نوع رفتار برای به‌حداقل‌رساندن تأثیر منفی فعالیت‌های انسانی بر محیط‌زیست و بهبود آن است.

در گام دوم باید نابرابری‌ها رفع و فقر ریشه‌کن شود. به بیان کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه (کمیسیون برنتلند)، فقر علت اصلی مشکلات زیست‌محیطی جهان است؛ بنابراین تلاش برای مقابله با مشکلات زیست‌محیطی بدون چشم‌اندازی وسیع‌تر، دربردارنده عوامل زمینه‌ساز

فقر جهانی و نابرابری بین‌المللی بیهوده است (فورسیس^۱ و همکاران، ۱۹۹۸: ۲۴). در سالیان گذشته نیز متخصصان همواره بر دور باطل میان فقر و تخریب محیط‌زیست تأکید کرده‌اند؛ به این صورت که فقر موجب ناپایداری منابع و نابودی یا تخریب منابع نیز عامل بروز فقر و برهم‌کنش میان دو پدیده مذکور، بر تشدید هر دو آن‌ها مؤثر دانسته شده‌اند (فیروزآبادی و عظیم‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۱۷). این چرخه شوم که براساس آن، هرگاه انسان در نتیجه افزایش جمعیت و فقر، به کشت‌وکار و بهره‌برداری بیشتر از اراضی شکننده حاشیه‌ای، جنگل‌تراشی، تغییر کاربری عرصه‌های منابع طبیعی برای فعالیت‌های سوداگرانه و... می‌پردازد، موجبات تخریب آن‌ها را فراهم می‌کند و نتایج تخریب، موجب فقر بیشتر آنان خواهد شد. تمرکز بر دور باطل فقر و تخریب منابع بیانگر آن است که کاهش فقر، لزوماً میزان تخریب محیط را کاهش خواهد می‌دهد و برعکس، ممانعت از تخریب محیط و معکوس کردن روند آن، موجبات کمک به فقرا را فراهم می‌کند.

یکی از فقیرترین گروه‌های جوامع به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه، روستاییان هستند (رحیمی و کرمی دهکردی، ۱۳۹۹: ۲۷۳). طی سالیان زیادی رویکردهای مختلفی به منظور کاهش فقر در فرایند توسعه روستایی مطرح شده که یکی از مطلوب‌ترین آن‌ها رویکرد معیشت پایدار است که چمبرز و کانوی^۲ آن را در سال ۱۹۸۰ مطرح کردند. رویکردهای معیشتی بر اصول پایدار عبارت‌اند از: مردم‌محوری (تمرکز بر اولویت‌های مردم فقیر)، پاسخگویی و مشارکت (گوش سپردن و پاسخ به اولویت‌های معیشتی که مردم فقیر شناسایی کرده‌اند)، چندسطحی (کار در سطوح مختلف برای کاهش فقر)، هدایت‌شده (با کمک بخش‌های دولتی و خصوصی)، پویایی (پاسخ انعطاف‌پذیر به مردم در شرایط گوناگون) و پایداری (ایجاد توازن اقتصادی، نهادی، اجتماعی و زیست‌محیطی) (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲).

طبق تعریف سازمان محیط‌زیست استکهلم^۳، معیشت پایدار عبارت است از ایجاد شرایطی که سیستم‌های انسانی، طبیعی و اقتصادی، حامی توسعه پایدار باشند و درعین حال از منابع و فرصت‌های نسل‌های آتی حفاظت کنند و امکانات لازم را برای تأمین غذا، سرپناه و نوعی

---

1. Forsyth
2. Chambers and Conway
3. Stockholm Environment Institute

زندگی مقبول توسط خود افراد فراهم آورند (تاریک^۱، ۲۰۰۱). به بیان مؤسسه بین‌المللی توسعه پایدار، معیشت پایدار در واقع، امکانات و ظرفیت‌های مردم را در جهت انجام و حفظ شیوه‌های مناسب زندگی به کار می‌گیرد و ضمن رفاه آن‌ها، نسل‌های آینده را نیز مورد ملاحظه قرار می‌دهد. رهیافت معیشت پایدار به لحاظ جامعیت و توجه به اصل پایداری با تلفیق مناسب دارایی‌ها و منابع، سازوکارهایی را به منظور اشتغال و درآمد مطمئن و غیرمخرب فراهم می‌آورد و با کنار گذاشتن روش‌های حذفی و محدودکننده، جوامع محلی را به سمت بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی سوق می‌دهد. سرمایه‌ها هسته اصلی سیستم معیشت را تشکیل می‌دهند. سرمایه‌های معیشتی به مجموعه منابعی اشاره دارد که جامعه و گروه‌های مختلف خانوار را در اختیار دارند. این منابع سبکی از دارایی‌ها را تشکیل می‌دهند که می‌توانند ذخیره و انباشته، و به یکدیگر تبدیل و برای ایجاد یک جریان توسعه‌ای به کار گرفته شوند (خیاطی، ۱۳۹۶: ۲۷). براساس الگوی سازمان بین‌المللی توسعه، سرمایه‌های معیشتی شامل سرمایه‌های طبیعی، فیزیکی، اجتماعی، انسانی و مالی می‌شود (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۳: ۵).

یکی از مهم‌ترین دلایلی که موجب شده در سال‌های اخیر موضوع معیشت پایدار اهمیت خاصی پیدا کند، استفاده بی‌رویه انسان‌ها از منابع طبیعی و محیط‌زیست، و تخریب آن‌ها بوده است. از این رو یکی از بحران‌های موجود در جهان و کشورمان، مسئله تخریب منابع طبیعی است که در نتیجه استفاده نادرست جوامع بشری از آن رخ می‌دهد. منابع طبیعی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به‌عنوان منابع مهم معیشت خانوارهای روستایی در نظر گرفته می‌شوند. فقر روستایی با فشار بر منابع محیطی، و بهره‌برداری غیراصولی و ناپایدار از آن موجب تشدید تخریب محیط‌زیست می‌شود و بحران‌های زیست‌محیطی نیز به دلیل از بین بردن منابع مورد استفاده روستاییان، بر شدت فقر می‌افزاید. رویکرد معیشت پایدار، بر منابع روستاییان متمرکز است و هدف آن، توسعه معیشت آن‌ها به سمت یک جهت‌گیری پایدارتر است. در واقع، این رویکرد از ترکیب معیشت روستایی و توسعه پایدار شکل گرفته است؛ زیرا بیشتر الگوهای اقتصادی موجود در مناطق روستایی از نوع سنتی بود که به دلیل بهره‌برداری‌های غیراصولی و بی‌رویه از منابع محیطی موجب تخریب منابع محیطی شده و دارای بهره‌وری پایین بوده است (سجاسی

---

1. Tariq

قیداری و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۷). از این رو معیشت پایدار از عوامل مهم و راهگشا در جهت حرکت در مسیر توسعه پایدار است و دستیابی به اهداف توسعه پایدار روستایی بدون وجود حد مطلوبی از دارایی‌های معیشتی محقق نخواهد شد. یکی از جنبه‌های توسعه پایدار، حفظ محیط‌زیست و پیش‌نیاز توجه به حفظ محیط‌زیست و هرگونه رفتار موافق با آن، نیازمند تغییر نگرش انسان و برخورداری از نگرش زیست‌محیطی مثبت است. از این رو شناخت نگرش زیست‌محیطی، و اجزا و عناصر آن، به سنجش بینش و باور افراد درباره محیط‌زیست کمک می‌کند و در نهایت موجب یافتن راه‌هایی برای اجتناب از آسیب‌رساندن به محیط‌زیست و جلوگیری از تخریب آن شود. بدین ترتیب هدف از تحقیق حاضر، بررسی تأثیر سرمایه‌های معیشتی بر نگرش زیست‌محیطی روستاییان در شهرستان سلسله استان لرستان بود.

شواهد بیانگر آن است که طی سالیان اخیر، خطرات و تهدیدات محیط‌زیستی فراوانی در مناطق و استان‌های مختلف کشور به‌وقوع پیوسته که در این میان، استان لرستان نیز از قاعده مستثنی نیست. مسائل زیست‌محیطی بی‌شماری در این استان وجود دارد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به آلودگی زباله‌ها و پسماندها، آلودگی و کاهش منابع آب، از بین رفتن تنوع زیستی، فرسایش خاک، تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی، از بین رفتن مراتع به دلیل چرای بی‌رویه و مصرف کود و سم بیش از حد اشاره کرد. سلسله یکی از شهرستان‌های استان لرستان است که در شمال آن قرار دارد. وسعت شهرستان سلسله، ۱۲۱۲ کیلومتر مربع است. این شهرستان در ۲۷ دقیقه و ۴۸ درجه شرقی، و ۳۲ دقیقه و ۳۳ درجه شمالی قرار گرفته است و آب‌وهوای معتدل کوهستانی دارد. براساس گزارش سرشماری سال ۲۰۱۷ مرکز آمار ایران، جمعیت این شهرستان ۷۵،۵۵۹ نفر است که تقریباً ۳۸۰۰۰ نفر از آن را مردان و ۳۷۰۰۰ نفر را زنان تشکیل می‌دهد. شهرستان سلسله طی چند سال اخیر با خشکسالی‌های متعددی روبه‌رو بوده که این خشکسالی‌ها، موجب تحلیل منابع پایه منطقه (مانند آب و خاک) شده است. در این شرایط، رفتار نادرست افراد می‌تواند شدت این آسیب‌پذیری را افزایش دهد و صدمات جبران‌ناپذیری بر محیط‌زیست منطقه وارد کند. اهمیت این مسئله با در نظر گرفتن اینکه توسعه پایدار روستاها بدون توجه به نقش محیط‌زیست پیرامون آن‌ها قابل تصور نیست و هرگونه مشکلات محیط‌زیستی می‌تواند روند توسعه مناطق روستایی را با کندی و تأخیر همراه کند، دوچندان است.

پیشینه تحقیق

شریفی و نوری‌پور (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای، رابطه سرمایه اجتماعی و نگرش زیست‌محیطی مردم روستایی بخش مرکزی شهرستان دنا بررسی کردند و در نهایت علامت ضریب همبستگی بین نگرش زیست‌محیطی و اعتماد اجتماعی، شبکه اجتماعی، انسجام اجتماعی، هنجار اجتماعی و مشارکت اجتماعی، به صورت مثبت به دست آمد که این مسئله نشان‌دهنده هم‌جهت بودن تغییرات نگرش زیست‌محیطی و ابعاد سرمایه اجتماعی بود، اما به لحاظ آماری، در این پژوهش رابطه‌ای بین دو متغیر نگرش زیست‌محیطی و سرمایه اجتماعی مشاهده نشد. صالحی و پازوکی‌نژاد (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای با عنوان تحلیل عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر گرایش روستاییان به کشاورزی پایدار در روستاهای شهرستان بابلسر، به سنجش نگرش زیست‌محیطی پرداختند. براساس یافته‌های آنان، میانگین نگرش زیست‌محیطی کشاورزان ۳/۱۶ از ۵ بود که برخورداری کشاورزان از نگرش مثبت در حد متوسط به محیط‌زیست را نشان می‌داد. در این پژوهش برای بهبود نگرش‌های طبیعت‌محور، تقویت هنجارهای اخلاقی و هنجارهای ذهنی اجتماعی کشاورزان پیشنهاد شد. در مطالعه‌ای دیگر یزدانی و شمس (۱۳۹۵) تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار زیست‌محیطی روستاییان شهرستان مریوان را بررسی کردند. نتایج نشان داد بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی روستاییان رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همچنین براساس تحلیل رگرسیون چندگانه، چهار متغیر سطح تحصیلات، مشارکت اجتماعی، سن و انسجام اجتماعی ۳۷/۷ درصد از واریانس سطح رفتارهای حفظ محیط‌زیستی روستاییان را تبیین می‌کنند. در پایان این پژوهش براساس نتایج، به منظور افزایش رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی، پیشنهادهایی از قبیل کاهش فردگرایی و افزایش مشارکت افراد و تقویت حس مسئولیت اجتماعی ارائه شده است.

در مطالعه‌ای دیگر، پورقاسم (۱۳۹۶) الگویی برای ترویج سواد زیست‌محیطی زنان روستایی استان کرمانشاه طراحی کرد. یافته‌ها بیانگر آن بود که ترویج سواد زیست‌محیطی در بین زنان روستایی نیازمند افرادی با ویژگی‌های فردی خاص و شایستگی‌های فردی، اجتماعی-فرهنگی و حرفه‌ای-تخصصی است و محتوای آموزشی مورد نیاز باید شامل دانش آب، خاک و هوا، کشاورزی و منابع طبیعی، مصرف سبز و مدیریت پسماند در جهت ترویج دانش، مهارت‌ها و

رفتارهای حفاظتی باشد که این امر مستلزم استفاده از روش‌های آموزشی محیط‌محور، مسئله‌محور، خدمات‌محور و مشارکتی برای ارتقای سواد زیست‌محیطی است. به‌منظور تقویت اخلاق زیست‌محیطی در مناطق روستایی، پیشنهادهایی ارائه شده است که عبارت‌اند از: ایجاد بستر مناسب برای تشکیل سازمان‌های مردم‌نهاد، کمک‌گرفتن از اشخاص مذهبی و بهره‌گیری از روش‌های آموزشی تلفیقی و مکمل در این پژوهش. خدری (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای به بررسی و تحلیل اخلاق زیست‌محیطی ساکنان نواحی روستایی شهرستان همدان پرداخت و نشان داد هرچقدر ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای روستاییان بیشتر باشد، اخلاق زیست‌محیطی آنان نیز بالاتر می‌رود. آگاهی‌بخشی به روستاییان از وضعیت محیط‌زیست در کنار برپایی نمایشگاه‌های زیست‌محیطی و ایجاد مرکز خرید زباله‌های قابل‌بازیافت برای بازیافت زباله‌ها و کاهش آلودگی در نواحی روستایی، از پیشنهادهای این پژوهش در تقویت اخلاق زیست‌محیطی روستاییان بود. در مطالعه‌ای دیگر صفا و محمدیان سقین‌سرا (۱۳۹۷) به بررسی عوامل تعیین‌کننده رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست در مناطق روستایی شهرستان تبریز پرداختند. براساس نتایج پژوهش آن‌ها، اصلی‌ترین عوامل تعیین‌کننده انجام رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست در مناطق روستایی این شهرستان عبارت بود از: ۱. آگاهی از پیامدهای انجام‌ندادن رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست؛ ۲. استفاده از منابع اطلاعاتی و ارتباطی در زمینه موضوعات محیط‌زیستی؛ ۳. سابقه کار کشاورزی و نگرش به انجام رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست. همچنین یافته‌های تحقیق صفا و محمدیان سقین‌سرا نشان داد بین رفتارهای روستاییان برای حفاظت از محیط‌زیست برحسب وجود و نبود تشکلهای محیط‌زیستی، تفاوت معنادار است؛ به‌نحوی که روستاییان در مناطق دارای تشکل به میزان بیشتری رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست را بروز داده‌اند. پیشنهادهای این پژوهش برای بهبود نگرش روستاییان به انجام رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست عبارت بود از: تسهیل فرایند اداری راه‌اندازی تشکلهای محیط‌زیستی، معرفی جایگاه و نقش تشکل‌ها در حفاظت از محیط‌زیست با استفاده از رسانه‌های انبوه و ترغیب روستاییان به عضویت و مشارکت داوطلبانه در تشکل‌ها. جهانی شکیب و بخشی (۱۳۹۸) در پژوهشی به تحلیل عوامل مؤثر بر رفتارهای محیط‌زیستی گردشگران پرداختند. براساس یافته‌های آنان، ادراک گردشگران و رضایت آن‌ها از مکان‌های گردشگری و جاذبه‌های طبیعی

تأثیر زیادی بر رفتار آنها می‌گذارد. همچنین ویژگی‌های فردی گردشگران بر رفتار زیست‌محیطی تأثیر داشتند. ایجاد نگرش مثبت و درگیری فعال، در دستور کار قرارگرفتن برنامه‌های آموزشی ترویجی از سوی سازمان‌های مربوطه، از پیشنهاد‌های پژوهش به‌منظور تقویت رفتار مسئولانه در گردشگران بود.

صالحی (۱۳۹۹) در پژوهشی به سنجش وضعیت مسئولیت‌پذیری جامعه روستایی استان مازندران به محیط‌زیست پرداخت و دریافت که میزان تمایل روستاییان به رفتار مسئولانه در قبال محیط‌زیست در حد متوسط قرار دارد. تشکیل گروه‌های همیار محیط‌زیست از میان روستاییان و برگزاری جلسات دوره‌ای در دهیاری‌ها برای حل مشکلات محیط‌زیستی روستاها، از پیشنهاد‌های پژوهش در جهت افزایش مسئولیت‌پذیری روستاییان به محیط‌زیست بود.

مینسا و دیمنسا^۱ (۲۰۱۳) در مطالعه‌ای به ارزیابی نگرش محیط‌زیستی گردشگران به مدیریت محیط‌زیست در کشور غنا پرداختند. نتایج پژوهش آنان نشان داد بین برخی از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مانند سن، میزان درآمد و جنسیت، با رفتار زیست‌محیطی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همچنین، افراد با عقاید و باورهای مذهبی قوی‌تر، تمایل بیشتری برای انجام رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست نشان دادند. چيو^۲ و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی رفتار مسئولانه محیط‌زیستی در اکوتوریسم پرداختند. آنان ادراک، رضایت، نگرش و درگیری فعال را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل موثر در رفتار زیست‌محیطی عنوان کردند. درکس^۳ (۲۰۱۵) در پژوهشی، عوامل تعیین‌کننده انواع مختلف رفتارهای حفاظت زیست‌محیطی را بررسی کرد و نشان داد متغیرهای نگرش و ارزش‌های زیست‌بوم، پیش‌بینی‌کننده اصلی قصد انجام رفتارهای مختلف حفاظت زیست‌محیطی هستند و متغیر آگاهی از پیامدها، اثر مثبت و معناداری بر احساس مسئولیت‌پذیری و هنجارهای شخصی دارد. چن^۴ (۲۰۱۵) رفتار حفاظت زیست‌محیطی مردم تایوان را بررسی کرد. با توجه به یافته‌های تحقیق، کیفیت رفتار حفاظت زیست‌محیطی به‌شدت تحت تأثیر ارزش‌ها، احساس مسئولیت‌پذیری، هنجارهای شخصی و نگرش افراد بود؛ به‌گونه‌ای که جهت‌گیری افراد به‌سوی ارزش‌های مرتبط با حفظ زیست‌بوم،

---

1. Mensah and Dei Mensah

2. Chiu

3. Derckx

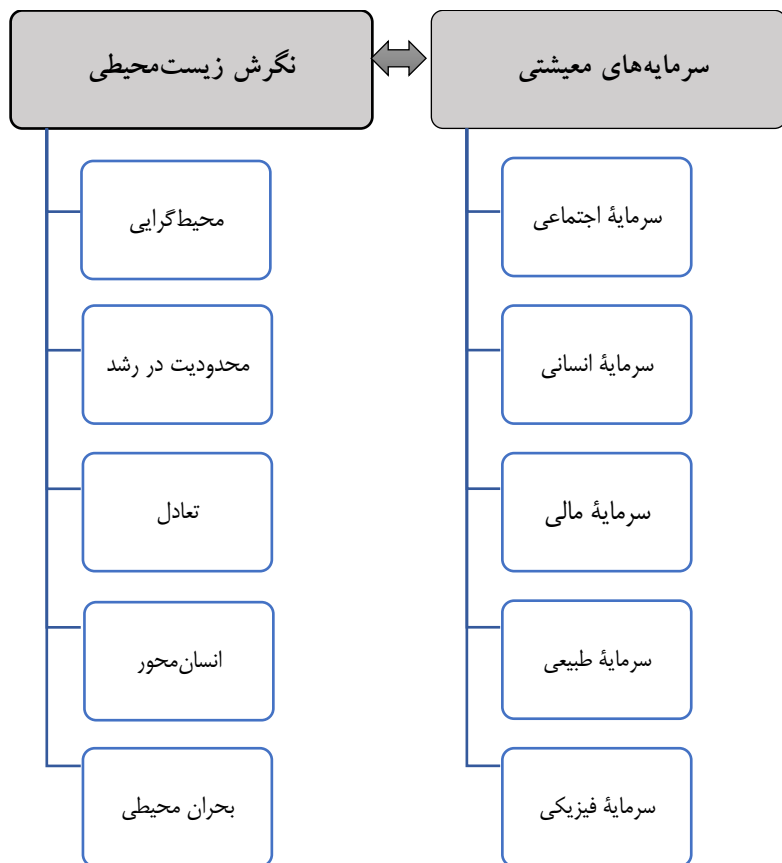
4. Chen

جهانبینی اکولوژیکی، احساس مسئولیت‌پذیری در قبال حفظ محیط‌زیست و اطلاع و آگاهی افراد از اثرات مثبت و منفی فعالیت‌هایشان بر محیط‌زیست، دارای تأثیر فراوانی بر پایداری بیشتر آن‌ها به رعایت اصول اخلاقی در برخورد با محیط‌زیست بود. در مطالعه دیگری، بریک^۱ و همکاران (۲۰۱۷) رفتارهای زیست‌محیطی افراد را بررسی کردند. نتایج پژوهش آنان نشان داد شناخت و آگاهی از پیامدهای انجام‌دادن رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست می‌تواند تأثیر مثبت و معناداری بر رفتار حفاظت از محیط‌زیست افراد داشته باشد. کایدا و کایدا^۲ (۲۰۱۷) در مطالعه‌ای با عنوان آگاهی محیط‌زیستی، ارتباط بین رفتار حفاظت از محیط‌زیست و بی‌تفاوتی به محیط‌زیست را مشخص کردند. افراد با سطح آگاهی محیط‌زیستی بالاتر، افرادی خوش‌بین‌تر بودند و رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست بیشتری از خود نشان می‌دادند.

تفاوت اصلی پژوهش حاضر با سایر تحقیقات، داشتن نگرش جامع و تک‌بعدی نبودن نگرش است؛ به‌طوری‌که در این پژوهش سعی شده تأثیر همه دارایی‌های معیشتی مستخرج از چارچوب معیشت پایدار بر نگرش زیست‌محیطی خانوارهای روستایی بررسی شود؛ درحالی‌که در تحقیقات پیشین بیشتر تأکید بر سرمایه اجتماعی و در معدودی سرمایه مالی و آن هم در مناطق شهری بوده است. این مطالعه ضمن سنجش میزان نگرش زیست‌محیطی خانوارهای روستایی، میزان بهره‌مندی آنان از سرمایه‌های معیشتی را مشخص می‌کند که نتایج آن راهکارهای مناسبی درخصوص اقداماتی که باید برای رفع فقر و پایداری محیط‌زیست در منطقه مورد مطالعه صورت بگیرد، در اختیار مسئولان ذی‌ربط قرار می‌دهد. چارچوب مفهومی تحقیق در شکل ۱ آمده است.

---

1. Brick
2. Kaida and Kaida

شکل ۱. چارچوب مفهومی تحقیق

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف از نوع کاربردی، از لحاظ روش‌شناسی از نوع توصیفی همبستگی و از لحاظ جمع‌آوری داده‌ها، از نوع میدانی است. جامعه آماری پژوهش، سرپرستان خانوارهای روستایی شهرستان سلسله بود ($N=10,888$) که با استفاده از جدول کرجسی- مورگان، حجم نمونه آماری ۳۷۹ نفر محاسبه شد. براساس سرشماری سال ۲۰۱۷، شهرستان سلسله دارای دو بخش مرکزی و فیروزآباد است. بخش مرکزی شهرستان سلسله شامل دهستان‌های هنام، دوآب، قلعه مظفری و یوسف‌وند و بخش فیروزآباد شامل دهستان قلابی و فیروزآباد است (جدول ۱). در این پژوهش به‌منظور دستیابی به نمونه‌ها، از روش

نمونه‌گیری چندمرحله‌ای استفاده شد؛ به طوری که در مرحله اول این نمونه‌گیری، از هر بخش به تناسب تعداد خانوار آن، حجم نمونه تعیین شد و در مرحله دوم، با توجه به تعداد زیاد روستاها در هر دهستان، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب به کار رفت؛ به این صورت که سه گروه اصلی با جمعیت زیر ۵۰ خانوار، ۵۰ تا ۱۰۰ خانوار و بالای ۱۰۰ خانوار به روش انتساب متناسب از بین دهستان‌ها انتخاب شدند که شامل ۳۶ روستا بودند. به این ترتیب ۲۴ روستا از بین روستاهای زیر، ۵۰ خانوار و به عبارتی ۴ روستا از هر دهستان، ۶ روستا از بین روستاهای بین ۵۰ تا ۱۰۰ خانوار و به بیانی دیگر یک روستا از هر دهستان و ۶ روستا از بین روستاهای بالای ۱۰۰ خانوار به عبارتی یک روستا از هر دهستان به صورت تصادفی انتخاب شدند (جدول ۲). برای تعیین تعداد خانوار روستاهای نمونه دهستان‌ها براساس تعداد خانوار و با استفاده از روش تعیین حجم نمونه، سهمیه متناسب تخصیص داده شد. به منظور دستیابی به خانوارهای نمونه، در هریک از روستاهای منتخب نیز از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد.

جدول ۱. چارچوب نمونه‌گیری و اسامی بخش و دهستان‌های شهرستان سلسله

شهرستان سلسله	تعداد کل خانوار	دهستان	تعداد خانوار
بخش مرکزی	۷۳۱۳	هنام	۱/۷۶۸
		دوآب	۱/۲۶۳
		قلعه مظفری	۲/۰۰۹
		یوسف‌وند	۲/۲۷۳
فیروزآباد	۳۵۷۵	قلایی	۶۸۴
		فیروزآباد	۲/۸۹۱
جمع کل	۱۰۸۸۸	-	۱۰۸۸۸

جدول ۲. روستاهای منتخب و طبقه‌بندی شده از جامعه آماری مورد مطالعه

دهستان	روستاهای زیر ۵۰ خانوار		روستاهای بین ۵۰ تا ۱۰۰ خانوار		روستاهای بالای ۱۰۰ خانوار	
	روستا	تعداد خانوار	روستا	تعداد خانوار	روستا	تعداد خانوار
هنام	کمرسیاه	۳۵	دارماهی	۸۴	پرسک	۱۰۸
	چهارتخته	۴۸				
	سیدعالی	۲۳				
	ورنمد	۲۹				
دوآب	ده سرخه	۱۸	فیض آباد	۶۲	مؤمن آباد	۱۱۹
	احمدآباد	۲۹				
	آهنگری	۲۰				
	نیازآباد	۳۲				
قلعه مظفری	ملک آباد	۲۹	پیرکه	۸۸	علی آباد و جوانمرد	۱۴۴
	بادام شیرین	۳۹				
	ولی آباد	۱۶				
	نورآبادندر	۲۱				
یوسف‌وند	ناصروند رحیمی	۳۸	گریبان پایین	۹۸	دکاموند بالا	۱۸۱
	چراغ آباد پایین	۳۵				
	تیمورآباد	۱۵				
	مصدق آباد	۲۰				
قلایی	ورنمه	۲۶	داربید بالا	۶۹	عدل آباد	۱۸۱
	چم قبرستان	۲۵				
	داربید وسطی	۳۴				
	چشمه طلا	۴۹				
فیروزآباد	چاله چاله	۳۵	تیمور سوری بالا	۷۳	پیرمحمد شاه	۱۴۳
	اسدآباد	۲۳				
	غلام آباد خیاط	۲۴				
	جهان آباد	۱۵				
جمع کل		۶۷۸	۶	۴۷۴	۶	۸۷۶
نمونه منتخب		۱۲۷	-	۸۸	-	۱۶۴

جدول ۳. تعداد نمونه برآورد شده براساس دهستان و روستاهای منتخب

دهستان	روستا	تعداد کل	تعداد خانوار	دهستان	روستا	تعداد کل	تعداد خانوار
هنام	پرسک	۱۰۸	۲۰	یوسف‌وند	دکاموند بالا	۱۸۱	۳۳
	کمرسیاه	۳۵	۶		ناصروند رحیمی	۳۸	۱۳
	چهارتخته	۴۸	۹		چراغ آباد پایین	۳۵	۶
	سیدعالی	۲۳	۴		تیمورآباد	۱۵	۴
	ورنمد	۲۹	۵		مصدق‌آباد	۲۰	۴
	دارماهی	۸۴	۱۵		گبران پایین	۹۸	۱۸
دوآب	مؤمن‌آباد	۱۱۹	۲۲	قلایی	عدل‌آباد	۱۸۱	۳۳
	ده‌سرخه	۱۸	۳		ورنمه	۲۶	۵
	احمدآباد	۲۹	۵		چم قبرستان	۲۵	۵
	آهنگری	۲۰	۴		داربید وسطی	۳۴	۶
	نیازآباد	۳۲	۶		چشمه طلا	۴۹	۹
	فیض‌آباد	۶۲	۱۲		داربید بالا	۶۹	۱۳
	علی‌آباد جوانمرد	۱۴۴	۲۷	فیروزآباد	پیرمحمد شاه	۱۴۳	۲۶
	ملک‌آباد	۲۹	۵		چاله چاله	۳۵	۶
	بادام شیرین	۳۹	۷		اسدآباد	۲۳	۴
	ولی‌آباد	۱۶	۳		غلام‌آباد خیاط	۲۴	۴
	نورآباد ندر	۲۱	۴		جهان‌آباد	۱۵	۳
	پیرکه	۸۸	۱۶		تیمور سوری بالا	۷۳	۱۴

دانلاپ و همکاران (۲۰۰۰) برای سنجش و اندازه‌گیری نگرش زیست‌محیطی روستاییان، از پانزده پرسش استاندارد که طراحی کرده بودند، استفاده کردند. در این پرسشنامه نگرش زیست‌محیطی شامل پنج بعد نگرش محیط‌گرایی، محدودیت در رشد تعادلی، انسان‌محوری و بحران محیطی بود. سنجش سرمایه‌های معیشتی براساس چارچوب معیشت پایدار در قالب پنج

سرمایه مالی، انسانی، فیزیکی، اجتماعی و طبیعی انجام شد. برای به‌دست‌آوردن پایایی ابزار تحقیق و نیز رفع اشکالات احتمالی پرسشنامه، مطالعه مقدماتی در یکی از روستاهای خارج از نمونه اصلی انجام و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ برای هریک از بخش‌های مختلف آن از ۰/۷۱۴ تا ۰/۸۶۲ محاسبه شد که نشان از پایایی قابل‌قبول ابزار تحقیق بود. برای تعیین روایی پرسشنامه، از روش اعتبار محتوا استفاده شد و پرسشنامه از طریق پانلی شامل استادان دانشگاهی، متخصصان و صاحب‌نظران تأیید و اصلاحات لازم در تدوین نهایی پرسشنامه لحاظ شد. در تحقیق حاضر، پس از جمع‌آوری داده‌ها، با استفاده از نرم‌افزار SPSS²² و در قالب آمار توصیفی و استنباطی، داده‌ها تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌ها

مشخصات فردی و شغلی پاسخگویان

در این پژوهش ۱۵/۶ درصد پاسخگویان زن و ۸۴/۴ درصد مرد هستند. با توجه به میانگین سنی پاسخگویان (۴۸/۵ سال)، جامعه مورد مطالعه تقریباً میانسال است و حدود ۳۴/۳ درصد پاسخگویان بی‌سواد، ۱۲/۹ درصد خواندن و نوشتن، ۳۳ درصد راهنمایی، ۱۵/۳ درصد دیپلم و ۴/۵ درصد دارای مدرک کارشناسی هستند. میانگین بعد خانوارها حدود ۴ نفر است. ۷۷ درصد از افراد مورد مطالعه به کار کشاورزی و ۲۳ درصد به کار غیزکشاورزی اشتغال دارند.

بررسی نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان

براساس نتایج رتبه‌بندی ابعاد نگرش زیست‌محیطی، بعد محیط‌گرایی با ضریب تغییرات ۰/۲۵ در رتبه اول قرار گرفت که نشان از اعتقاد پاسخگویان بر ارجحیت کل موجودات بر انسان است. بعد تعادل با ضریب تغییرات ۰/۲۶ در رتبه دوم قرار گرفت. از این‌رو بیشتر پاسخگویان معتقد بودند تعادل انسان و طبیعت، بقا و سلامتی کره خاکی را تضمین می‌کند و در نتیجه باید بین انسان و طبیعت تعادل وجود داشته باشد. بعد انسان‌محوری با ضریب تغییرات ۰/۲۷ در رتبه سوم قرار گرفت که نشان‌دهنده اعتقاد پاسخگویان به برتری انسان بر سایر مخلوقات بود. براساس یافته‌ها، بعد محدودیت در رشد، با ضریب تغییرات ۰/۳۰، در رتبه چهارم قرار گرفت که بیانگر اعتقاد پاسخگویان بر محدود کردن خواسته‌ها و فعالیت‌های بشری در محیط‌زیست بود.

و نشان داد برای رشد و توسعه در قبال محیط زیست، باید محدودیت وجود داشته باشد. در نهایت بعد بحران محیطی با ضریب تغییرات ۰/۳۵ در رتبه آخر قرار گرفت که نشان دهنده اعتقادداشتن پاسخگویان به وجود بحران در طبیعت بود.

جدول ۴. رتبه بندی گویه های نگرش زیست محیطی خانوارهای روستایی برحسب ضریب تغییرات

بعد	گویه	میان گین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
محیط گرایی	به کارگیری عقل و خرد بشر می تواند مانع از تخریب کره زمین شود.	۲/۶۲	۰/۹۳	۰/۳۵
	با وجود توانایی ها و استعداد بشر، او هنوز تسلیم طبیعت است.	۲/۱۱	۰/۷۶	۰/۳۶
	اگر وضع به همین شکل ادامه پیدا کند، به زودی با نابودی زمین روبه رو خواهیم بود.	۱/۹۷	۰/۹۹	۰/۵۰
محدودیت در رشد	زمین گنجایش جمعیت بیشتر از این را ندارد.	۲/۴۳	۱	۰/۴۱
	منابع زیادی در زمین وجود دارد اگر بشر چگونگی به دست آوردن آن ها را یاد بگیرد.	۱/۷۲	۰/۸۹	۰/۵۲
	زمین مانند یک کشتی است که اتاق های محدود دارد.	۲/۳۴	۱/۰۹	۰/۴۷
تعادل	دخالتم انسان در طبیعت نتایج زیان باری را به وجود آورده است.	۲/۰۸	۱/۰۸	۰/۵۲
	طبیعت آنقدر قوی و محکم است که می تواند در مقابل کارهای مخرب انسان دوام بیاورد.	۱/۸۳	۰/۷۴	۰/۴۰
	طبیعت بسیار حساس است و به سادگی از بین می رود.	۲/۰۶	۰/۷۶	۰/۳۷
انسان محور	انسان ها حق دارند برای برطرف ساختن نیازهایشان، از منابع طبیعی استفاده کنند.	۱/۶۹	۰/۴۶	۰/۲۷
	گیاهان و حیوانات به اندازه انسان ها حق زندگی دارند.	۱/۴۵	۰/۸	۰/۵۵
	هدف از خلقت انسان، حکمروایی وی بر سایر موجودات است.	۲/۳۹	۱/۰۷	۰/۴۵
بران محیط	انسان ها طبیعت و منابع طبیعی را به شدت تخریب می کنند.	۲/۳۷	۱/۰۸	۰/۴۶
	چیزی که نابودی زمین نامیده می شود، دروغ است و چنین چیزی وجود ندارد.	۲/۱۴	۱/۱	۰/۵۱
	بشر بالاخره راه چگونگی کنترل و سلطه بر طبیعت را پیدا خواهد کرد.	۱/۷۷	۰/۹۱	۰/۵۱

میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های انسانی

در این مطالعه، سرمایه‌های انسانی، با ۱۲ گویه، در قالب طیف پنج‌قسمتی لیکرت از خیلی کم تا خیلی زیاد (در دامنه ۱ الی ۵) سنجش شدند. مطابق نتایج، متغیر میزان دسترسی به غذای کافی، مناسب و سالم با ضریب تغییرات ۰/۱۱ در رتبه اول و میزان تمایل به داشتن فرزندان بیشتر (بعد خانوار) با ضریب تغییرات ۰/۵۲ در رتبه آخر قرار گرفت (جدول ۶). میانگین کل برای سرمایه‌های انسانی ۲/۶۲ به دست آمد که پایین‌تر از حد متوسط است.

میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های طبیعی

برای سنجش میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های طبیعی، در قالب طیف لیکرت پنج‌سطحی از ۱۱ گویه استفاده شد. طبق جدول ۶، تنوع دام‌های مختلف در خانوار، با ضریب تغییرات ۰/۴۱ در رتبه اول و میزان دسترسی به منابع آبی (قنات، چشمه و...)، با ضریب تغییرات ۰/۵۶ در رتبه آخر قرار گرفت. میانگین کل به دست آمده برای سرمایه‌های طبیعی ۲/۲۵ بود که پایین‌بودن میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های طبیعی را نشان می‌دهد.

میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های فیزیکی

میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های فیزیکی، با استفاده از ۱۱ گویه سنجش شد. همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، میزان دسترسی به لوازم ضروری زندگی (یخچال، سیستم گرمایشی و سرمایشی، اجاق‌گاز و...) با ضریب تغییرات ۰/۲۶ در رتبه اول و میزان دسترسی به بازار برای فروش تولیدات و محصولات با ضریب تغییرات ۰/۶۵ در رتبه آخر قرار گرفته است. میانگین کل به دست آمده برای سرمایه‌های طبیعی ۲/۷۵ است که پایین‌بودن میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های فیزیکی در منطقه مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های اجتماعی

در این پژوهش، سرمایه‌های اجتماعی، با ۱۱ گویه در قالب طیف پنج‌قسمتی لیکرت از خیلی کم تا خیلی زیاد (در دامنه ۱ الی ۵) سنجش شد. براساس یافته‌ها، متغیر میزان پایبندی و احترام به سنت‌ها و آداب و رسوم منطقه‌ای، با ضریب تغییرات ۰/۱۶ در رتبه اول و میزان اعتماد به

سازمان‌های دولتی مانند جهاد کشاورزی و... با ضریب تغییرات ۰/۴۸ در رتبه آخر قرار گرفت (جدول ۶). در نهایت میانگین کل برای سرمایه‌های انسانی ۳/۰۲ به دست آمد که در سطح متوسط قرار گرفت.

میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های مالی

میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های مالی، با استفاده از ۹ گویه سنجش شد. همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، توان تأمین هزینه‌های غذایی با ضریب تغییرات ۰/۱۳ در رتبه اول و میزان فقر در روستا با ضریب تغییرات ۰/۵۵، در رتبه آخر قرار گرفت. میانگین کل به دست آمده برای سرمایه‌های طبیعی ۲/۵۹ بود که بیانگر بهره‌مندی کمتر از متوسط خانوارهای روستایی از سرمایه‌های مالی در منطقه مورد مطالعه است.

جدول ۵. رتبه‌بندی میزان بهره‌مندی خانوارهای روستایی از سرمایه‌های معیشتی برحسب ضریب

تغییرات

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه	سرمایه
۱	۰/۱۱۹	۰/۳۷	۳/۱۱	میزان دسترسی به غذای کافی، مناسب و سالم	سرمایه انسانی
۲	۰/۲۱۱	۰/۶۱	۲/۸۹	میزان بهره‌مندی از خدمات بهداشتی	
۳	۰/۲۴۲	۰/۶۵	۲/۶۹	میزان علاقه به یادگیری مهارت‌های جدید	
۴	۰/۲۴۶	۰/۷	۲/۸۴	سطح رضایت از پوشاک مصرفی	
۵	۰/۲۶۳	۰/۷۴	۲/۸۱	توان تأمین هزینه‌های بهداشت و درمان	
۶	۰/۳۱۱	۰/۷۹	۲/۵۴	میزان برخورداری از نیروی انسانی مستعد و تحصیل‌کرده در خانواده	
۷	۰/۳۱۲	۰/۷۹	۲/۵۳	میزان دسترسی به خدمات آموزشی	
۸	۰/۳۷۳	۱	۲/۶۸	وضعیت اشتغال اعضای خانوار	
۹	۰/۳۷۵	۰/۹۵	۲/۵۳	میزان برخورداری از امکانات تفریحی و رفاهی	
۱۰	۰/۳۸۹	۱/۰۷	۲/۷۵	کارآفرینی و ایجاد تنوع در فرصت‌های شغلی	
۱۱	۰/۴۹۵	۱/۰۱	۲/۰۴	میزان تسلط به مهارت‌های فنی و عملی	
۱۲	۰/۵۲۳	۱/۰۴	۱/۹۹	میزان تمایل به داشتن فرزندان بیشتر (بعد خانوار)	
۱	۰/۴۱۵	۱/۱۳	۲/۷۲	تنوع دام‌های مختلف در خانوار	سرمایه طبیعی
۲	۰/۴۲۲	۱/۱۳	۲/۶۸	میزان دسترسی به منابع طبیعی مانند محصولات	

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه	سرمایه
				جنگلی و سایر منابع طبیعی	
۳	۰/۴۳۱	۱/۱	۲/۵۵	میزان استفاده از کودهای شیمیایی در زمین‌های زراعی و باغات	
۴	۰/۴۴۵	۱/۱۸	۲/۶۵	میزان پوشش گیاهی و جانوری محیط اطراف روستا	
۵	۰/۴۶۱	۱/۰۵	۲/۲۸	میزان توجه روستاییان به انجام شخم حفاظتی	
۶	۰/۵۰۲	۱/۰۷	۲/۱۳	میزان حاصلخیزی زمین‌های زراعی و باغی	
۷	۰/۵۲۱	۱	۱/۹۲	کیفیت و کمیت آب آبیاری	
۸	۰/۵۲۹	۱/۰۸	۲/۰۴	میزان آب‌شویی و فرسایش خاک‌های زمین‌های زراعی و باغی	
۹	۰/۵۴۰	۱/۰۷	۱/۹۸	میزان رعایت تناوب زراعی توسط کشاورزان	
۱۰	۰/۵۴۲	۱/۰۴	۱/۹۲	میزان کمیت و کیفیت آب شرب روستا	
۱۱	۰/۵۶۵	۱/۰۸	۱/۹۱	میزان دسترسی به منابع آبی (قنات، چشمه و...)	
۱	۰/۲۶۳	۰/۸۰۳	۳/۰۵	میزان دسترسی به لوازم ضروری زندگی (یخچال، سیستم گرمایشی و سرمایشی، اجاق‌گاز و...)	
۲	۰/۲۸۳	۰/۸	۲/۸۳	میزان دسترسی به جاده‌های مناسب	
۳	۰/۲۹۸	۰/۸۶	۲/۸۹	وضعیت دسترسی به وسایل نقلیه (عمومی یا شخصی)	
۴	۰/۳۱۷	۰/۹۶	۳/۰۳	میزان دسترسی به منابع انرژی (آب، برق و گاز)	
۵	۰/۳۲۱	۰/۹۱۹	۲/۸۶	میزان دسترسی به وسایل ارتباطی (رادیو، تلویزیون، اینترنت، دفاتر خدماتی و مراکز آموزشی و...)	
۶	۰/۳۵۱	۰/۹۹	۲/۸۲	میزان دسترسی به مسکن مناسب و امکانات مربوط به آن (حمام، سرویس بهداشتی، اتاق کافی و...)	
۷	۰/۳۸۹	۱/۰۳	۲/۶۵	میزان دسترسی به ابزار و ماشین‌آلات صنعتی و کشاورزی	
۸	۰/۳۹۰	۱/۰۶	۲/۷۲	میزان استفاده از مصالح مناسب و مقاوم در مسکن روستایی	
۹	۰/۳۹۵	۱/۰۵	۲/۶۶	میزان دسترسی به بذر و ارقام اصلاح‌شده	
۱۰	۰/۳۹۹	۱/۰۷	۲/۶۸	میزان دسترسی به کود و سموم شیمیایی موردنیاز	
۱۱	۰/۶۵۷	۱/۴۲	۲/۱۶	میزان دسترسی به بازار برای فروش تولیدات و محصولات	
۱	۰/۱۶۶	۰/۵۵	۳/۳۱	میزان دسترسی به لوازم ضروری زندگی (یخچال، ...)	سرمایه فیزیکی

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه	سرمايه
				سیستم گرمایشی و سرمایشی، اجاق گاز و...)	
۲	۰/۱۸۵	۰/۶۳	۳/۴۱	میزان دسترسی به جاده‌های مناسب	
۳	۰/۲۰۷	۰/۷۳	۳/۵۲	وضعیت دسترسی به وسایل نقلیه (عمومی یا شخصی)	
۴	۰/۲۶۴	۰/۷۶	۲/۸۸	میزان دسترسی به منابع انرژی (آب، برق و گاز)	
۵	۰/۲۶۵	۰/۷۸	۲/۹۴	میزان دسترسی به وسایل ارتباطی (رادیو، تلویزیون، اینترنت، دفاتر خدماتی و مراکز آموزشی و...)	
۶	۰/۲۸۵	۰/۷۹	۲/۷۷	میزان دسترسی به مسکن مناسب و امکانات مربوط به آن (حمام، سرویس بهداشتی، اتاق کافی و...)	
۷	۰/۳۰۳	۰/۹	۲/۹۷	میزان دسترسی به ابزار و ماشین‌آلات صنعتی و کشاورزی	
۸	۰/۳۱۰	۰/۸۷	۲/۸۱	وجود روحیه کارگروهی و همفکری در برنامه‌های عمرانی روستا و کارهای جمعی	سرواينه اجتماعي
۹	۰/۳۲۲	۱/۱۲	۳/۴۸	میزان تمایل به ماندگاری در روستا	
۱۰	۰/۳۷۳	۱/۱۲	۳	میزان وجود تضاد و اختلاف بین گروه‌های قومی و طایفه‌های مختلف در روستا	
۱۱	۰/۴۸۲	۱/۰۶	۲/۲	میزان اعتماد به سازمان‌های دولتی مانند جهاد کشاورزی و...)	
۱	۰/۱۳۴	۰/۴۹	۳/۶۷	توان تأمین هزینه‌های غذایی	سرواينه مالي
۲	۰/۱۵۰	۰/۵۳	۳/۵۴	میزان هزینه‌های تولید کشاورزی و غیرکشاورزی	
۳	۰/۳۵۸	۱/۰۷	۲/۹۹	میزان توانایی بازپرداخت وام‌ها و بدهی‌ها از منابع غیررسمی	
۴	۰/۴۳۵	۱/۰۸	۲/۴۸	میزان دسترسی به اعتبارات و منابع مالی	
۵	۰/۴۴۱	۱/۰۵	۲/۳۸	میزان رضایت از درآمد	
۶	۰/۴۵۴	۱/۰۸	۲/۳۸	سطح رضایت از میزان پس‌انداز	
۷	۰/۵۰۲	۱/۰۸	۲/۱۵	وجود زمینه‌ها و فرصت‌های شغلی متنوع در روستا	
۸	۰/۵۲۶	۱/۰۱	۱/۹۲	انگیزه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و غیرکشاورزی در روستا	
۹	۰/۵۵۲	۱	۱/۸۱	میزان فقر در روستا	

در مجموع رتبه‌بندی منابع سرمایه‌های معیشتی روستاییان براساس ضریب تغییرات نشان داد در بین پنج منبع، سرمایه اجتماعی در رتبه اول قرار گرفت و سرمایه‌های انسانی، مالی، فیزیکی و طبیعی به ترتیب در رتبه‌های دوم تا پنجم قرار گرفتند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، به‌غیر از سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌های معیشتی پایین‌تر از سطح متوسط بودند. در نهایت با توجه به نتایج، سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی در شهرستان سلسله در سطح ضعیف قرار گرفت (جدول ۶).

جدول ۶. رتبه‌بندی سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی بر حسب ضریب تغییرات

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	ابعاد
۱	۰/۱۳	۰/۳۹۳	۳/۰۳	سرمایه اجتماعی
۲	۰/۱۶	۰/۴۱۴	۲/۶۲	سرمایه انسانی
۳	۰/۱۸	۰/۴۷۴	۲/۵۹	سرمایه مالی
۴	۰/۲۲	۰/۶۰۸	۲/۷۶	سرمایه فیزیکی
۵	۰/۳۰	۰/۶۸۳	۲/۲۴	سرمایه طبیعی

رابطه سرمایه‌های معیشتی و نگرش زیست‌محیطی روستاییان

از ضریب همبستگی برای بررسی ارتباط بین نگرش زیست‌محیطی و سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی بهره گرفته شد با توجه به ضرایب همبستگی در جدول ۷، بین سرمایه‌های طبیعی، انسانی، اجتماعی، مالی و فیزیکی با نگرش زیست‌محیطی خانوارهای روستایی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد؛ بنابراین خانوارهایی که از دارایی‌های معیشتی بیشتری برخوردارند، نگرش مساعدتری به حفظ محیط‌زیست دارند. اگر بتوان دارایی‌های معیشتی خانوارهای روستایی را تقویت کرد، احتمالاً نگرش زیست‌محیطی آن‌ها تحت تأثیر قرار خواهد گرفت.

جدول ۷. رابطه بین متغیرهای سرمایه‌های معیشتی با نگرش زیست‌محیطی خانوارهای روستایی

متغیر	ضریب مورد استفاده	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری
سرمایه انسانی	اسپیرمن	0/274**	۰/۰۰۰
سرمایه طبیعی	اسپیرمن	0/289**	۰/۰۰۰
سرمایه مالی	اسپیرمن	0/594**	۰/۰۰۰
سرمایه اجتماعی	اسپیرمن	0/225**	۰/۰۰۰
سرمایه فیزیکی	اسپیرمن	0/269**	0/00۰

** معناداری در سطح یک درصد، * معناداری در سطح پنج درصد

مدل پیش‌بینی‌کننده تأثیر سرمایه‌های معیشتی بر نگرش زیست‌محیطی روستاییان

به‌منظور بررسی تأثیر سرمایه‌های معیشتی بر میزان نگرش زیست‌محیطی خانوارهای روستایی، از مدل رگرسیون چندگانه به روش گام‌به‌گام استفاده شد. این مدل یکی از مطلوب‌ترین مدل‌هایی است که برای تجزیه و تحلیل برآورد احتمال یک واقعه مناسب است. پیش از آن، پیش‌شرط‌های اخذ رگرسیون پایش شدند. بررسی‌ها نشان داد اثر هم‌خطی، در بین متغیرهای مستقل تحقیق وجود ندارد. همچنین مقدار شاخص تلرانس و VIF برای همه متغیرهای مستقل مناسب به ترتیب بیش از ۰/۸۷۱ و ۱/۱۱ به دست آمد. در نهایت از بین متغیرهای مستقل تحقیق، سرمایه‌های مالی و فیزیکی توانستند تأثیر معناداری بر نگرش زیست‌محیطی داشته باشند و در تبیین نگرش زیست‌محیطی روستاییان سهم شوند. متغیرهای مذکور قادر به تبیین ۳۶ درصد از تغییرات نگرش زیست‌محیطی روستاییان هستند. با توجه به ضریب بتا (۰/۵۶)، سرمایه مالی در مقایسه با متغیر دیگر، سهم و نقش بیشتری در تبیین متغیر وابسته داشت.

جدول ۸. ضرایب همبستگی و واریانس تبیین شده در مدل رگرسیونی چندگانه

مدل	ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین (R^2)	ضریب تعیین تعدیل شده	آماره دورین واتسون
۱	۰/۵۹۴	۰/۳۵۲	۰/۳۵۱	۱/۸۰
۲	۰/۶۰۰	۰/۳۶۰	۰/۳۵۶	

جدول ۹. ضرایب رگرسیونی متغیرهای اثرگذار بر نگرش زیست‌محیطی خانوارهای روستایی

گام	متغیر مستقل	B	Beta	t	Sig	آماره‌های هم‌خطی چندگانه	
						VIF	Tolerance
-	مقدار ثابت	۰/۶۵۵	-	۶/۳۲۶	0/000	-	-
اول	سرمایه مالی	۰/۴۷۵	۰/۵۶۵	۱۲/۹۸۴	0/000	0/871	1/112
دوم	سرمایه فیزیکی	۰/۰۵۹	۰/۰۸۹	۲/۰۵۴	0/0۴۱	0/899	1/179

بحث و نتیجه‌گیری

الگوهای رفتاری انسان‌ها، مهم‌ترین عامل ایجادکننده پایداری و ناپایداری زیست‌محیطی در جوامع هستند؛ بنابراین برای جلوگیری از تخریب محیط‌زیست باید رفتار انسان‌ها به سمت سوی ابعاد طبیعت‌گرایانه تغییر کند. دستیابی به تغییرات رفتاری با محیط‌زیست، نیازمند شناخت نگرش افراد در گام نخست و رفع فقر در گام بعدی است. از این رو پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر سرمایه‌های معیشتی بر نگرش زیست‌محیطی روستاییان شهرستان سلسله استان لرستان انجام شد. مطابق یافته‌ها، نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان، در حد متوسط پایین‌تر بود. در تأیید این یافته، صفا و محمدیان سقین‌سرا (۲۰۱۹)، عباس‌زاده و همکاران (۲۰۱۶)، متی‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)، غزالی و بیژنی (۲۰۱۶)، و بنی‌فاطمه و همکاران (۲۰۱۳) نیز نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان را در حد ضعیف و پایین‌تر از حد متوسط ارزیابی کردند. برخلاف یافته‌ها، مطالعات شریفی و نوری‌پور (۲۰۱۷)، صالحی و پازوکی‌نژاد (۲۰۱۶) و زارع و همکاران (۲۰۱۹) نشان دادند نگرش زیست‌محیطی پاسخگویان نسبتاً مطلوب بوده است. طبق

رتبه‌بندی، ابعاد نگرش زیست‌محیطی بعد محیط‌گرایی در رتبه اول قرار گرفت و ابعاد تعادل، انسان‌محوری، محدودیت در رشد و بحران محیطی به ترتیب در رتبه‌های دوم تا پنجم قرار گرفتند. از بین ابعاد نگرش زیست‌محیطی، دو بعد محدودیت در رشد و بحران محیطی، پایین‌ترین حد را به خود اختصاص دادند. در این پژوهش، عمده پاسخگویان کمتر به محدود کردن فعالیت‌های بشری به‌عنوان راه‌حل مسائل زیست‌محیطی معتقد بودند و از طرفی، آن‌ها اعتقاد کمتری به وجود بحران در طبیعت داشتند. در این مطالعه، از بین پنج سرمایه‌معیشتی خانوارهای روستایی، فقط سرمایه اجتماعی بالاتر از سطح متوسط بوده و در کل وضعیت معیشتی خانوارهای روستایی مطلوب نبوده است. این نتیجه، با یافته‌های دربان آستانه و همکاران (۲۰۱۸)، شریتیان و همکاران (۲۰۱۶)، قدیری معصوم و همکاران (۲۰۱۵)، ریاحی و همکاران (۲۰۱۴) منطبق و با یافته‌های رومیانی و همکاران (۲۰۱۶) در تضاد است. برخورداری خانوارهای روستایی از سطح مطلوب سرمایه‌های معیشتی، می‌تواند در ایجاد نگرش مثبت زیست‌محیطی آن‌ها تأثیرگذار باشد و در نهایت افراد با نگرش مثبت محیط‌زیستی، درباره محیط‌زیست رفتارهای حفاظتی بیشتری از خود بروز می‌دهند. همچنین در این تحقیق مشخص شد سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی با نگرش زیست‌محیطی رابطه مثبت و معنادار دارد؛ به این معنا که با افزایش سرمایه‌های معیشتی، نگرش زیست‌محیطی افراد مطلوب‌تر می‌شود و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی افزایش می‌یابد که این یافته با نتایج تحقیقات بسحاق و همکاران (۲۰۱۶)، غزانی و بیژنی (۲۰۱۶)، متی‌زاده و همکاران (۲۰۱۵)، فیروزآبادی و عظیم‌زاده (۲۰۱۳) و شریفی‌نیا و همکاران (۲۰۱۱) هم‌راستا بود.

طبق تحلیل رگرسیون، سرمایه مالی، به‌عنوان یکی از عوامل اثرگذار بر نگرش زیست‌محیطی شناسایی شد. به بیان دیگر، درآمد بالاتر افراد و دسترسی بیشتر آنان به اعتبارات و منابع مالی، از عوامل تأثیرگذار در ایجاد نگرش مسئولانه زیست‌محیطی است.

پژوهشگرانی از قبیل قبادی علی‌آبادی و همکاران (۲۰۱۶)، و شبیری و همکاران (۲۰۱۵) این یافته را تأیید کردند. سرمایه فیزیکی یکی دیگر از متغیرهای اثرگذار بر نگرش زیست‌محیطی است که در پژوهش بررسی شد؛ بنابراین افرادی که از کیفیت و کمیت مسکن، امکانات مسکن، دسترسی به وسایل نقلیه، دسترسی به انرژی، دسترسی به لوازم ضروری زندگی و وسایل

ارتباطی بیشتری برخوردار بودند، نگرش زیست‌محیطی‌شان در وضعیت مطلوب‌تری قرار داشت.

براساس نتایج پژوهش، بحران‌های زیست‌محیطی جزء نگرانی روستاییان در منطقه مورد مطالعه محسوب نمی‌شود. در نتیجه بخشی از ضعف رفتارهای غیرمسئولانه در قبال محیط‌زیست در شهرستان سلسله، به نگرش خوش‌بینانه مردم محلی برمی‌گردد. همچنین این مطالعه شناخت نسبتاً مشخصی از وضعیت سرمایه‌های معیشتی و چگونگی اثرگذاری آن بر نگرش زیست‌محیطی ارائه و نشان داد رابطه مثبت و معناداری بین سرمایه‌های معیشتی و نگرش زیست‌محیطی وجود دارد. بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که دغدغه‌های معیشتی مردم، در تخریب محیط‌زیست منطقه مورد مطالعه مؤثر بوده است.

پیشنهادها

با توجه به نتایج تحقیق و بحث‌های صورت گرفته، پیشنهادهای زیر در راستای بهبود نگرش زیست‌محیطی روستاییان ارائه می‌شوند:

۱. این پژوهش نشان داد خانوارهای روستایی اعتقاد کمتری به بحران محیط‌زیستی دارند. در واقع آن‌ها بیشتر به دنبال رفع نیازهای آبی‌شان هستند و برنامه‌ای برای حفاظت و بهره‌برداری بهینه از این منابع ندارد. بدین ترتیب لزوم گوشزد کردن نتایج آبی و بلندمدت فعالیت‌ها در بهره‌برداری از منابع طبیعی امر مهمی است که باید به آن توجه شود. از این رو لازم است اقدامات همه‌جانبه و فراگیری در جهت افزایش سطح آگاهی روستاییان در مورد مسائل محیط‌زیستی به‌ویژه آگاهی‌بخشی به آنان در خصوص پیامدها و نتایج منفی فعالیت‌هایشان بر محیط‌زیست در اولویت قرار گیرد.

۲. تهیه، تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی در زمینه بحران‌های زیست‌محیطی، تهیه و توزیع ابزار چاپی مانند بروشور، کتابچه، نشریات و پوسترها اقداماتی هستند که می‌توانند نگرش روستاییان به انجام رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست بهبود دهند. همچنین با توجه به اینکه شبکه‌های اجتماعی در حال حاضر توسط بیشتر روستاییان استفاده می‌شود، می‌توان از پتانسیل‌های این شبکه‌ها نهایت استفاده را برد. بهره‌گیری از این شبکه‌ها نیازمند آن است که گروهی از کارشناسان سازمان حفاظت از محیط‌زیست، کلیپ‌ها و آموزش‌های هدفمند و

علمی را متناسب با زبان هر منطقه و فرهنگ مناطق تهیه کنند تا افراد بی سواد و کم سواد هم بتوانند از آن‌ها استفاده کنند. بدین ترتیب لازم است در این زمینه، برنامه‌ریزی و تمهیدات لازم اتخاذ شود.

۳. در میان همه چالش‌های موجود در مسیر توسعه پایدار، شاید بتوان به صراحت گفت که دو مانع اصلی وجود دارد: فقر و تخریب محیط‌زیست. این دو عامل علاوه بر اینکه بر دستیابی به توسعه پایدار تأثیر منفی می‌گذارند، دارای رابطه پیچیده‌ای هستند و به عنوان بحران جدی، کشور را تهدید می‌کنند. در این پژوهش نیز همبستگی مثبت و معناداری بین سرمایه‌های معیشتی با نگرش زیست‌محیطی روستاییان به دست آمد که این امر نشان می‌دهد می‌توان با تقویت دارایی‌های معیشتی، نگرش زیست‌محیطی را تحت تأثیر قرار داد. از این رو قبل از هر اقدام محیط‌گرایانه دیگری باید سطح معیشت روستاییان را به حد قابل قبولی رساند تا در گام بعدی بتوان نگرش منفعت‌طلبی روستاییان از محیط‌زیست را به دوستدار محیط‌زیست تغییر داد.

۴. مطابق یافته‌ها، سرمایه‌های مالی و فیزیکی، از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر نگرش زیست‌محیطی روستاییان بودند. از این رو باید به وضعیت دسترسی خانوارهای روستایی به منابع مالی از قبیل اختصاص وام‌هایی با بهره کم و اقساط بلندمدت توجه شود. همچنین با توجه به اینکه منابع حمایتی دولتی، نقشی اساسی در پایدارسازی معیشت خانوارهای روستایی دارند، لازم است روند کنونی تخصیص اعتبارات اصلاح شود تا از این طریق، خانوارهای کمتر برخوردار و فقیر نیز به نحوی عادلانه از این گونه تسهیلات بهره‌مند شوند. همچنین نتایج نشان داد سرمایه اجتماعی پاسخگویان در حد نسبتاً مناسبی قرار داشت؛ بنابراین به منظور افزایش سطح سرمایه مالی و متعاقب آن بهبود وضعیت معیشت روستاییان پیشنهاد می‌شود روستاییان به تشکیل صندوق‌های قرض الحسنه خانوادگی اقدام کنند. متعاقب آن، امکان دسترسی به وام‌های کم‌بهره با اقساط طولانی مدت و بدون نیاز به ضامن یا وثیقه به منظور ایجاد کسب‌وکار از طریق این صندوق‌ها برای روستاییان امکان‌پذیر خواهد بود.

منابع

- بسحاق، محمدرضا، تقدیسی، احمد و تقوایی، مسعود (۱۳۹۴). طراحی مدلی برای فقر روستایی و اثر آن بر ناپایداری محیط‌زیست (مطالعه موردی: استان چهارمحال و بختیاری). مسکن و محیط روستا، شماره ۱۵۹: ۱۳۳-۱۴۵.
- بنی‌فاطمه، حسین، روستایی، شهرام، علیزاده اقدم، محمدباقر و حسین‌نژاد، فهیمه (۱۳۹۲). بررسی نگرش محیط‌زیستی شهروندان شهر تبریز براساس پارادایم محیط‌زیستی نو، پژوهش‌های محیط‌زیست، سال چهارم، شماره ۷: ۱۷۳-۱۸۶.
- پورقاسم، فاطمه (۱۳۹۶). طراحی الگویی برای ترویج سواد زیست‌محیطی زنان روستایی استان کرمانشاه، رساله دکتری، دانشگاه رازی.
- جهانی شکیب، فاطمه و بخشی، دلارام (۱۳۹۸). تحلیل رگرسیونی عوامل مؤثر بر رفتارهای محیط‌زیستی گردشگران در جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی بیرجند، محیط‌زیست طبیعی (منابع طبیعی ایران)، دوره هفتادوسوم، شماره ۲: ۲۷۱-۲۸۳.
- خدری، زهره (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل اخلاق زیست‌محیطی ساکنان نواحی روستایی (مطالعه موردی روستاهای بخش مرکزی شهرستان همدان). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور مرکز ملایر.
- خیاطی، مهدی (۱۳۹۶). تحلیل اثرات تغییر اقلیم بر نظام‌های معیشت روستایی در ایران، رساله دکتری، دانشگاه بوعلی سینا.
- دربان آستانه، علیرضا، مطیعی لنگرودی، سید حسن و قاسمی، فرزانه (۱۳۹۶). شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت پایدار کشاورزان (مورد مطالعه شهرستان شازند)، پژوهش‌های روستایی، دوره نهم، شماره ۲: ۳۲۶-۳۳۷.
- رحیمی، زینب و کرمی دهکردی، مهدی (۱۳۹۹). ارزیابی دینامیک وضعیت معیشت جوامع روستایی با استفاده از رهیافت SLF و بهره‌مندی از الگوی CIPP (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان دره‌شهر)، فصلنامه توسعه محلی (شهری-روستایی)، دوره دوازدهم، شماره ۱: ۲۷۱-۳۰۳.
- رومیانی، احمد، عنابستانی، علی‌اکبر و ولانی، محمد (۱۳۹۴). تحلیلی بر اثرات سرمایه اجتماعی بر روی توسعه پایدار روستایی دهستان رومشگان غربی شهرستان کوه‌دشت، فضای جغرافیایی، سال پانزدهم، شماره ۵۲: ۹۷-۱۱۵.
- ریاحی، وحید، جمشیدی، علیرضا، جمینی، داوود و چراغی، رامین (۱۳۹۲). بررسی و ارزیابی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین روستاییان، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال اول، شماره ۴: ۱-۲۴.

زارع، ابوزر، احمدوند، مصطفی و ریگی، فهیمه (۱۳۹۷). عوامل تبیین‌کننده نگرش و رفتار محیط‌زیستی هنرجویان هنرستان کشاورزی شهید مطهری شیراز، آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، سال هشتم، شماره ۳: ۵۳-۶۸.

سجاسی قیداری، حمدالله، صادقلو، طاهره و پالوج، مجتبی (۱۳۹۲). اولویت‌بندی راهبردهای توسعه معیشت پایدار روستایی با مدل ترکیبی سوات-تاپسیس-فازی: مطالعه موردی شهرستان خداآبند، روستا و توسعه، سال شانزدهم، شماره ۲: ۸۵-۱۱۰.

شبییری، سیدمحمد، می‌بودی، حسین و سرادی‌پور، عادل (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر ایجاد اخلاق زیست‌محیطی در شهروندان جهان، مجله معرفت، سال بیست‌وسوم، شماره ۲۰۱: ۸۳-۹۵.

شربتیان، محمدحسن، بخارایی، احمد و طوافی، پویا (۱۳۹۴). مطالعه تأثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستای اسدآباد شهرستان تربت‌حیدریه). نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال هفتم، شماره ۴: ۱۳۹-۱۶۳.

شریفی، ز. نوری‌پور، م. و شریف‌زاده، م. (۱۳۹۶). تحلیل آسیب‌پذیری خانوارهای روستایی بخش مرکزی شهرستان دنا کاربرد چارچوب معیشت پایدار، تحلیل فضایی مخاطرات طبیعی، سال چهارم، شماره ۲: ۱۹-۳۶.

شریفی، زینب و نوری‌پور، مهدی (۱۳۹۵). تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و نگرش زیست‌محیطی مردم روستایی (مورد مطالعه: بخش مرکزی شهرستان دنا). مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال هشتم، شماره ۴: ۸-۱۸.

صالحی، صادق (۱۳۹۹). سنجش وضع مسئولیت‌پذیری جامعه روستایی نسبت به محیط‌زیست و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: استان مازندران)، فصلنامه توسعه محلی (شهری-روستایی)، دوره دوازدهم، شماره ۱: ۱-۲۰.

صالحی، صادق و پازوکی‌نژاد، زهرا (۱۳۹۴). تحلیل عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر گرایش روستاییان به کشاورزی پایدار (مطالعه موردی روستاهای شهرستان بابلسر). پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال پنجم، شماره ۱: ۶۷-۸۱.

صفا، لیلا و محمدیان سقین‌سرا، ویدا (۱۳۹۷). عوامل تعیین‌کننده رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست در مناطق روستایی شهرستان تبریز، آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، سال هشتم، شماره سوم: ۹۷-۱۱۶.

- عباس‌زاده، محمد، بنی‌فاطمه، حسین، علیزاده اقدم، محمدباقر و علوی، لیلا (۱۳۹۵). تأثیر مداخله مسئولانه زیست‌محیطی بر رابطه بین دلبستگی مکانی و رفتار مسئولانه زیست‌محیطی، *تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، سال ۲۷، شماره ۲: ۶۱-۸۰.
- غزانی، عزت‌اله و بیژنی، مسعود (۱۳۹۴). کاربرد نگرش‌های ارزشی زیست‌محیطی در تحلیل رفتار زیست‌محیط‌گرایانه کشاورزان به‌منظور حفاظت از خاک (مورد مطالعه: کشاورزان شالیکار بخش مرکزی شهرستان ساری)، *دوره چهارم و هفتم*، شماره ۱: ۸۱-۹۱.
- فیروزآبادی، سید احمد و عظیم‌زاده، دلارام (۱۳۹۱). فقر روستایی و تخریب محیط‌زیست، *مجله توسعه روستایی*، دوره چهارم، شماره ۲: ۱۰۰-۱۲۰.
- قبادی علی‌آبادی، سارا، چیدری، محمد و صدیقی، حسین (۱۳۹۴). واکاوی رفتار و نگرش‌های زیست‌محیطی روستاییان در هنگام مواجهه با خشکسالی (مورد مطالعه: شهرستان کرمانشاه). *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، سال ششم، شماره پیاپی ۲۱: ۱۴۴-۱۵۴.
- قدیری، مجتبی، رضوانی، محمدرضا، جمعه‌پور، محمود و باغبانی، حمیدرضا (۱۳۹۳). سطح‌بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای گردشگری کوهستانی مورد: دهستان بالا طالقان در شهرستان طالقان، *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال چهارم، شماره ۲: ۱-۱۸.
- معمدنی‌نیا، زهره، پاپزن، عبدالحمید و مهدی‌زاده، حسین (۱۳۹۳). عوامل مؤثر بر نگرش زیست‌محیطی مالکان و مدیران SME های کشاورزی استان‌های کرمانشاه و ایلام، *محیط‌زیست طبیعی منابع طبیعی ایران*، دوره شصت و هفتم، شماره ۱: ۹۱-۱۰۳.
- متی‌زاده، میثم، زمانی، غلامحسین و غلامرضایی، سعید (۱۳۹۴). واکاوی هنجارهای اخلاقی زیست‌محیطی کشاورزان (مورد مطالعه: کشاورزان شهرستان شیراز). *علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، جلد یازدهم، شماره ۲: ۴۹-۶۵.
- نوری‌پور، مهدی و احمدوند، مصطفی (۱۳۹۰). تحلیل مقایسه‌ای نگرش زیست‌محیطی دانشجویان کشاورزی دانشگاه یاسوج، *پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی*، شماره ۱۸: ۲۹-۴۴.
- Brick, C., Sherman, D., & Kim, H. (2017). Green to be seen and brown to keep down visibility moderates the effect of identity on pro-environmental Behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 51(1), 226-238.
- Chen M. (2015). An examination of the value-belief-norm theory model in predicting pro-environmental behaviour in Taiwan. *Asian Journal of Social Psychology*, 18(2), 145-151.
- Chiu, Y. H., Lee, W., & Chen, T. (2014). Environmentally responsible behavior in ecotourism: Antecedents and implication. *Tourism Management*, 40, 321-329.
- Derckx, J. (2015). *Pro-environmental behavior: Identifying determinants that could predict different types of pro-environmental behavior*. Master Thesis, Department of Communication Studies, Faculty of Behavioral sciences, University of Twente.

- Forsyth, T., Leach, M., & Scoones, I. (1998). *Poverty and environment: priorities for research and policy an overview study*. Retrieved from http://eprints.lse.ac.uk/4772/Poverty_and_environment_priorities_for_research_and_study.pdf.
- Kaida, K., & Kaida N. (2017). Wake up for the environment: An association between sleepiness and pro- environmental Behaviour, *Journal of Personality and Individual Differences*, 104 (10), 12-17.
- Mensah, I., & Dei Mensah, R. (2013). International Tourists' Environmental Attitude towards Hotels in Accra, *Research in Business and Social Sciences*, 3(5), 444-455.
- Tariq, B. (2001). Vision 2020: A Sustainable Livelihoods Perspective, Tellus Institute, Paper Prepared for the 2020 Global Architecture Vision Conference, *Center for Global Studies*, University of Victoria August 29-31.